

рогу в широкий світ. Але скільки коштувало йому це нервів, здоров'я та сил, знає, мабуть, лише Господь-Бог та він.

“Тільки ті, що колись читатимуть ці мої нотатки, зрозуміють мене, як невимовно тяжко було працювати в Капелі, і потім з тим складом людей показувати світові надзвичайну красу нашої пісні, як великого документа історії культури українського народу”, — писав Олександр Кошиць.

Дуже скромно великий Маестро говорить про успіхи Капели в широкому світі, хоч, як відомо вони були воістину тріумфальними, про що яскраво свідчать численні рецензії музичних критиків різних країн і народів, що деякі з них наведені вище.

Цю книжку сміливо можна було б озаглавити крилатим виразом широго друга О. Кошиця Олександра Олеся — “З журбою радість обнялась”. Адже журба мучила і гнітила його через жахливий розбрат у Капелі, а невимовну радість доставляв тріумф української пісні у світі, її магічний вплив на почуття і свідомість чужинців.

Олександр Кошиць прийшов у мистецтво з високою місією власного буття на землі — робити світ і людей не тільки кращими, добрішими, а й сіяти зерна правди про свою прадавню і разом з тим молоду Вітчизну. Він прийшов, щоб назавжди залишитись в ній, в пам'яті сучасників і наступних поколінь. Життя коротке, а мистецтво вічне.

Київ

Михайло ГОЛОВАЩЕНКО

СПОГІД ПРО ОЛЕКСАНДРА КОШИЦЯ

*Пані Тетяні Кошиць цей мемуарний фільм
з пошаною присвячує Автор.*

Передо мною число канадійського “Українського Голосу”, а з його шпальт дивиться на мене Таня Кошиць — вірна дружина мого великого друга, нашого геніального Кошиця.

Я не бачив Тані 26 літ... Бачу тепер уже не ту Таню — щебетушку-ластівочку, а літню, поважну даму. Дивлюсь на неї і згадую минуле, вже давнє минуле... Вже по півночі. Зажмурюю стомлені очі й чарівні, співні видива того минулого плывуть переді мною — такі реально живі й барвисті, як було й тоді — давно й ніби ще вчора... Кошиць, безсмертний Кошиць!

Ось якась величезна зала в Берліні. Сліпуче світло. Пишні туалети дам. Пани в смокінгах. Море зачісок і лисин. Перешіптування — як в церкві. Напружена атмосфера очікування й якогось набожного зосередження. І ось випливають на сцену зліва і справа білі лебеді-жінки в білих сукнях... Не йдуть, а плывуть... Шелест шовку і ритмічні коливання сніжно-білих статуй. Займають місця. За ними швидкими кроками — щодалі то швидше — чорними шнурами вливаються чоловіки у фраках. На залі тиша. Коротка пауза, — і ось Він — чародій — Кошиць. Майже вбігає. Фрак — ніби створений для нього. Елегантний, усміхнений, пружавим кроком входить на подіум. Зала встає на зустріч. Плеще і вітає. Елегантно-інтимними жестами подяки і уривчастими поклонами людини, повної гідності й добре знайомої зі Славою відповідає залі Великий Маестро.

Задано тон. І ось маленька Таня Георгієвська робить півкроку вперед з першого лебединого ряду і... раптом різке степове металеве сопрано мов посвистом бича розсікає повітря:

“Щедрик-щедрик, щедрівочка!.. Прилетіла ластівочка!”

Хто не чув цього геніального твору Леонтовича у виконанні Кошиця, той не чув його взагалі. У інших він не той, не справжній “щедрик”.

Несеться престара мелодія. То стихає, то буряно клекоче. Магія її химерних звуків зачаровує людей, підкоряє, зневолює і останнім тихенько проспіваним “ластівочка” кидає їх у шал, в шал завершеної естетичної насолоди — найчистішої з людських радостей. Овації, шал овацій, ураган овацій.

Тріумф Маєстра ділить з ним маленька щебетуха. Лине пісня за піснею. Людям несила вже висловлювати своє захоплення. Вони одурманені, вони почманіли, але всі щасливі.

“Цей український гашиш, — каже мені сусіда, німецький професор, — насолодша з отрут”...

Пауза. В досить просторій залі за сценою знесилений, весь мокрий як хлощ Кошиць напівлежить у кріслі. В позах вірних, закоханих у пана, слуг півколом стоять німецькі композитори, директори й професори консерваторій і застиглими на обличчях виразами подиву, захоплення і безмежної пошани. Я помагаю Тані зняти з Кошиця фрак. Чоло Маєстра зрошене і гніт стікає з нього струмочками. Він весь мокрий. З сорочки можна викрутити воду. Свіжа сорочка і другий фрак — вже лежать на сусідньому кріслі. Кошиць раптовим рухом зриває краватку і розстібує-рве мокру сорочку. З петельок розмоклого горту вилітають запонки й летять геть на підлогу. Музичний берлінський синкліт метушиться, шукаючи їх на підлозі. Подають їх Тані з поклонами і втішені відступають. Хриплим голосом Кошиць просить пити. За п'ять мінут він уже бадьорий і жвавий, поклепує по плечах розчулених німецьких музиків і каже дзвонити.

Починається другий акт містерії. Всіх потрясає кант “Ой когда, когда страшный суд приближается”...

Пані у білих сукнях і панове у фраках цим старцівським “розжалоблюванням” кантом наганяють на всіх і на мене невимовний страх. У витонченій інтерпретації генія ця пісня набирає такого містичного забарвлення, що серце завмирає, як під час колисання на морі чи в гойдальці. Навіть оплески після неї якісь інші — сухі, тріскучі, дисонансні й нерівні. А потім — власне Кошицева гармонізація народної балади “Запалили сосну” (“У полі корчомка, муром мурована” — Т. К.)... Кара вогнем. Горить прив'язана до сосни грішниця Маруся... І гаснуть людські душі, слухаючи цю страшну середньовічну мелодію українських мінезінгерів, що лейтмотивами влітається в пишну Кошицеву барокову композицію. Чародій “жартує” з могиканами німецького романтизму.

На час паузи Кошиць умовляється зі мною втекти, втекти кудись разом до затишного куточка, щоб інтимно поговорити про минуле, згадати Київ — Атени, старих друзів і неповторні наддніпрянські ідилії молодості. Втекти від настирливого поклоніння “кваліфікованої” юрби: від репортерів і музиків, від богемних артистів і банкирів, від фабрикантів-мільйонерів, романтичних дам-меломанок, князів і баронів... Ось їх візитівки — просьби зробити їм честь, прийняти від них вечерю... Назви фешенебельних ресторанів, голосні імена, титули...

“Ні, ні — втечемо кудись удвох. Набридли. І їсти не вміють”... І Кошиць як дитина, забуває про оточення, про те, що зараз вихід на сцену, й обертається в гастрономічну “сирену” — ліпшу за чехівську. — “Перед тобою грибок, маринований, кругленький, а чарочка — спітніла, з росю... А потім — качка з яблуками! Чи ж розуміє німець, що таке маринований грибок під чарку?”

Кінчиться третя частина програми. Зала виє. — “Хай їх — біснують-ся”! — каже Кошиць: “Втікаймо!” І ось якимись ходами-переходами виводить нас старий капелдинер на вулицю бічним ходом, а коло головного виходу — натовп, що хоче “впіймати” українського чародія, або принаймні зробити йому ще одну овацію... Всідаємо до таксівки.

Притульний російський ресторан. Нема нікого. Подають биточки в сметані, — вони шиплять на сковороді, поставлених на другу, що з вугіллям. Воно жевріє, лагідно згасаючи, а перед нами... — спітнілі чарочки і льються-пливуть спомини.

Чи оповідати про те, як і тут Кошиця знайшли закохані адоратори? Знайшли і почалось частування, потім позвозили з готелів співаків і співачок уже заспаних і змучених. Шампан, дорогі вина, ікра, остриги, плембир, крющони, хаос. Все це... зі співами. Господар нас ховає в іншій кімнатці — десь збоку, коло кухні. З нами тільки ще один німець з Києва, якийсь багатій-фабрикант. Він мовчить і закохано дивиться на Кошиця. А ми згадуємо свій київський ресторан — “Княжу Русь” і її славного господаря — Антонія, гастронома-гурмана, знавця вин і найвитонченішої кухні. Антоній звав гостей “патриццями” або сенаторами, рахівницю тримав у руках як Аполон ліру, й казав стукаючи її костками: “Патрицці, сенатори, філософи і музагети зволили з’їсти дику качку — п’ять карбованців, дві пляшки бургунду — 24 карбованці, пляшка понте-кане — 8 карбованців”...

В ресторані Антонія сидимо в чотирьох: я, Микола Зеров, Ю. Нарбут і Кошиць. Зеров читає нам свої переклади з Катуллі. Наш “виночерпій і хлібодар” Антоній побожно схиляє голову і під час паузи, подавши автентичний латинський текст кінцевого вірша, заявляє: “Сину муз, Ти заплатив уже Антонію, — грошей Антоній від Тебе не візьме!”.

Згадуємо це, а в Кошиця на очах сльози. Антоній, цей слуга муз, повісився, коли остаточно засіла в Києві революція. Він залишив записку: “Патріціям служив, хамам служити не буду!” Він був українцем з Тернопільщини.

І коли пишу це, спомини мої летять до Золотоверхого. Перше знайомство з Кошицем у 1912 році. Його студентський хор. Боже, який хор!

“Ці дітки їли кашу тільки на молоці!” — казав, бувало Кошиць. А потім зближення з ним в 1917 році. Згадаю тут найяскравіші моменти, що в пам’яті моїй так окреслено-чітко живуть...

Проба хору в якійсь театральній заті. Кошицеві подарували диригентську паличку з чорного дерева, оздоблену сріблом.

Як завше напружений, піднесений, він настирливо домагається видобути з хору якийсь дуже делікатний нюанс в грімкому форте. Хор не піддається його багатократним вказівкам, — “не йде”... Але нарешті все пророблено. Зрозуміли. Кошиць починає пісню від початку і в критичному місці так забуває все, крім досягнення своєї цілі — свого музичного ефекту, що в божевільному напруженні м’язів блискавичним розмахом зближує руку до руки і наскрізь пробиває собі ліву долоню паличкою з тупим срібним наконечником: він проходить через кості долоні і застрягає між ними. Кошиць зомліває. Хірург. Операція.

— Але нюанс мій виконали голубчики... — каже мені за кілька днів, тримаючи руку на перев’язці.

А ось вечір старо-романської музики XVI—XVIII віків — старі іспанські, італійські й французькі пісні (в перекладах на українську). Аранжував усе для хору сам Кошиць.

Хор співає тужне іспанське романсеро: “Нещасна доленько моя, тобі я складаю догану — верни мені кохану, або утни життя! О-ох! Як би то нам жити удвох!” І це “ох” — чудове, тужне “ох” Кошиць видобуває з артиста — тенора в такій “пристрасно-іспанській” формі, що зала тремтить від захоплення.

Таню, Таню! Чи Ви маєте цей старороманський репертуар, чи він зберігся в Ваших архівах, чи залишився в Києві, чи пропав у Празі?.. Таня, напевно, напише мені, що його нема в канадському музеї!..

І від цієї київської згадки (а скільки їх!) плине думка до іспанських країн — туди, де Кошиць побив рекорди світового успіху — найбільші в світі рекорди!

Хор їде експресом до Мехіко-Сіті. Концерт на акустичному стадіоні, де може вміститись більше 40 тисяч слухачів. У вагоні два індіянина наспівують собі “тід ніс” якусь пристрасну мелодію: в ній щось запекле, щось невідклично рішуче... Кошиць прислухається, виїняв нотес і починає мелодію записувати. Просить повторити ще раз. Нотує, усміхається радісно і знов нотує. Кличе Тучапського. Співану в унісон мелодію розкладає на голоси. До Мехіка — півтори години їзди. Тільки! Кошиць її гармонізує. Каже Тучапському вторувати. Кличуть співаків,

що тут у вагоні, що ближче. Композитор творить публічно, на очах у всіх, з участю своєї капели. Хтось записує слова. Видобувають з валізок нотний папір. Роблять це хитаючись від руху, — потяг іде зі швидкістю 90 км на годину. Тут же проба. Кошиць стоїть на лавці, співаки вздовж коридора проходять. Співають. Індіяни — потрясені. Це — “Перхура” їхній гімн. Це гімн, в якому дві змішані крові — завойовників-конкістадорів і тубільців-індіан клянуться віддати все за свій край.

Потяг уже під Мехіком. Ще кілька минут. Переписують ноти, під ними вписують слова і одночасно вчать їх вимовляти. Помагають пасажирів — іспанці.

І ось — стадіон, колосальний стадіон. Пірамідою згруповується хор на спеціально збудованій ефектній естраді, а перед нею на окремому подіумі в деякому віддаленні чародій Кошиць. Страшне напруження. Чи вийде? Чи вдасться? Це ж абсолютний експромт!

І раптом внуки Кортеса і Монтезуми стовпіються. Це ж їх гімн, неофіційний гімн — гімн зроджений кров'ю і в крові. Гімн, у якому зплелися два заперечення: голос крові переможця і переможеного. Кожний метіс, кожен креол його тут співає, але чи так? Ні! Геніальна інтуїція великого українського диригента-композитора видобула з цієї пісні всі нюанси переживань людини цього дивного краю — синтезу її несинтезованої душі, яка ніколи не знайде спокою, бо в ній борються дві ворожі стихії, дві крові!

З кожною строфою ставала пристраснішою, гарячішою, грізною. І ось мексиканська буря захоплення — буря сп'янілих душ розшаліла на стадіоні! Люди скакали з кам'яних ступнів амфітеатру через плечі й голови передніх сусідів, проривали кордони шнурів і поліції і бігли тисячами ареною до естради-трибуни. Тисячі квітів, рукавички, шалі, гроші летіли в чорно-білу піраміду дивних чужинців, що так збентежили серця цих бронзових людей... А він чужий верховний жрець-побідник стояв, насичений подивом-поклоніннями, як статуя елладського музагета.

Довелось співати “Перхуру” тричі, п'ять, шість разів, а юрба шаліла в перманентному трансі захоплення.

Після концерту Кошиця понесли на руках. А завтра — завтра 36 тисяч мексиканців прийдуть на стадіон знову, щоб засипати дощем квітів і нести на раменах генія бористенських прерій, музагета Степової Еллади.

Це був рекорд світового успіху! Успіху людини, що гармонійними тонами живих голосів вміла висловити те, чого словом не висловиш: таємниці людського буття і небом даних народам призначень.

А в самій Іспанії? В Іспанії Кошиць зайшов, здається, найглибше, доглибинне розуміння. Захоплювалися всі і скрізь, але іспанці цілим фанатичним еством своїм, кров'ю своєю сприйняли нашу музику — що єдину в світі, що до багатства своїх елементів амальгами: і автохтонних трипільських, скитських, і антських хліборобських ритмів і мотивів, збережених нам, перед усім, мабуть, древлянами-поліщуками, в обрядових піснях (либонь найбільше “стійких”, що дожили до нас у веснянках-гагілках); і може аланських — пастушких мелодій і прадавніх, споріднених з хетськими, обрядових закінань; і запозиченої у східних тюрських непрошених “гостей” лірики — скарг-нарікань на гірку долю, повні незчагненого смутку, тоскних, як квітіння чайки; і мелосу візантійської церковної музики; і, нарешті, всіх тональних багатств європейської музики.

Все це — в ній, в нашій пісні!

І хто виділить з неї елементи? Хто розкриє таємниці цих скарбів, джерелом яких були невинні трагедії надчорноморських просторів?.. А що з прадавнього трипільського світу?..

“Ой біда, біда Чайці-небозі, що вивела діточки при битій дорозі!”.

Думаємо про це вголос Кошиць і я, а на низенькій малиновій софці, в саєтових подушках тоне монументальна статура степового гостя — Миколи Карповича Садовського... Він далеко простягнув свої довгі ноги і, підперши голову рукою, прислухається до нашої розмови. Довгі чорні вуса ворухнуться на грудях при кожному глибокому віддихові, а Микола Карпович дихає тяжко — п'ятий поверх, а він оце “взяв” його одним духом не спиняючись... Крепкий старий!

Обидва — мої гості на Алеї Руж (у Варшаві). Щовечора сходимося на довгу розмову.

Кошиць приїхав до Польщі набирати співаків, щоб поповнити здекомплектовану Капелу. Він виїздить до Каліша і Щицьорна, до наших інтернованих там вояків, то на Волинь, то до Галичини. Перед ним, після нових гастролів в Берліні й Парижі, — турне по всій Америці. Це вже буде його третє закордонне турне.

Садовський їде зі Львова до Чехословаччини. Пашпортові формальності, візи — клопіт з ними! Все це, звичайно, тягнеться довго... Він спізнився на нашу вечірню "сіесту". Я лише п'ять хвилин тому впровадив його до залі, театральним жестом мажордома розхиливши двері й урочисто проголосивши: — Його Величність — Король королів, падішах Сулеман Великоліпний!

Ми його прозвали так після його недавнього довгого оповідання: "Мої романи". Мав він успіх у жінок! Який успіх!

От коли б їх усіх та звести до купи! Ото була б "склока" — сказав тоді Кошиць.

— Був би порядок, як у Сулеймана в гаремі, — відповів Микола Карпович. Тепер Сулейман слухає нашої розмови.

Я роблю довгий імпровізований виклад на тему методів вивчення нашого співаного фольклору.

Перша стадія — це видання повного кодексу всіх наших знаних мелодій за жанрами.

Друга стадія — це порівняльне вивчення їх "різноплеми́нних" елементів... Музичні експедиції на Кавказ, до Малої Азії, до Греції, на Балкани взагалі, до арабських країн... Праісторія і порівняльна археологія дають нам конкретні вказівки-висновки, де треба шукати спільних джерел.

Кошиць захоплений. Він бере мене в обійми і тричі цілує. У мріях ми вже з ним в осетинському духані — у потомків геродотівських аланів. Червоне вино, шашлик. Старики співають. Кошиць записує їх мелодії.

Микола Карпович перериває наші мрії запитанням: "З чого у Вас сьогодні почалося?"

— А з Еспанії! — відповідаю: з оповідань Олександра Антоновича про успіхи Капели в Еспанії"...

— Ну, то розкажіть, як там було. Я теж люблю еспанців. Ота моя еспанка мені колись казала, що...

— Почекайте, Сулеймане Великоліпний, про еспанку Ви нам нічого не оповідали!

— Ну, то був забув! А Ви про Еспанію таки розкажіть!

Кошиць починає.

І ми всі вже в Більбао. В майстерному оповіданні Кошиця все набирає таких пластичних форм, що ми все це ніби бачимо.

Ось велична зала "Орфес-Каталя" — катальонського співочого Товариства "Орфій", що існує вже... 300 років! Це концерт на честь Кошиця і його хору. На залі — лише Кошиць з хором та музичні критики. 600 співачок і співаків — від 6-ти літніх співачок-янголяток починаючи і 90-літніми сивобородами старцями кінчаючи. Незрівняна гармонійність і чистота виконання. Чудові голоси. Глибока чуттєвість. Експресія. Все, як...

— Як у Вас, — закінчуємо ми в один голос.

— Ні, інакше, але чудесно!

І Кошиць оповідає про те, як катальонці, ці іберійські сепаратисти (українці Піренейського Півострова)! — зрозуміли нашу пісню, яким культом пошани оточили його самого і його хор, як вечорами знаходили Кошиця й хор в ресторанах, як хватили на руки, ставили на столах і благали співати...

Ось він у береті й "мантілі" з гордо піднесеною головою показує нам, як співає катальонський вуличний музика-співак. Приносять гітари. Акомпанує мій урядовець Додул, гагауз з Бесарабії, "музикальний, як струна", — каже Кошиць про нього.

Далі починається розмова про іспанську пісню. Кошиць твердить, що іспанці — ще більш музикальні ніж українці, і оповідає нам, що це — єдиний, крім українців, нарід на світі, що має тристрофові пісні

(яких і у нас мало). Три ритмічно відмінні строфи в одній пісні. Кошиць наспівує одну таку, пучками пальців наслідуючи кастаньєти.

Микола Карпович, що досі слухав Кошиця досить стримано, оживлюється. А його очі грають. Я дивлюсь на нього й думаю: слухаючи великого маестра, він задрів йому. Моцарт і Сальєрі. Але ж тут — “різні бранжі”. Чия багатша? До більшої слави веде Кошицева! Словом і жестом можна здобути собі славу у своїх, і Садовський мав її вщерт, а у чужих? Далі слов’янського світу не підеш!

Кошицева слава більша, вона всесвітня!

Але Микола Карпович використовує паузу й починає співати нам тристрофову степову пісню:

Ой Самаро, річко, неглибокая,
Тими берегами — неширокая...
Береги з берегами розійшлися краями...
Там ходили з байдаками...

Обличчя Кошиця опромінює та чарівна дитяча усмішка, в якій виявилася вся краса його душі! Словом її не опишеш! Весь розпромінений, щасливий, він розкриває уста і наставляє вуха... Момент, — і олівець у маестра в руках, а Додул — при фортепіано.

— Співайте, співайте, Миколо Карповичу! А до Додула: — ре- фа!.. Соль дієз! Кошиць “розкладає” мелодію — гармонізує її...

За третім повторенням усі співають її вже розложену на голоси. Додул — підголосок. Удвох з Садовським витягає першу строфу, вступаючи на сьомому такті. Другу строфу співаємо вже всі разом, — тут уже є й проф. Тучанський. Кошиць казав його збудити. Всім каже співати, — піддає кожному потрібну ноту, пальцем лівої руки вдаряючи по клавішам...

Мелодія давно засвоєна. Кожний ловить тільки свою партію. І ось уже лине степова пісня — “мемуарна” пісня: пісня степових піонерів, що втікали від немилосердних “пресучих панів”, пісня степової волі — ніби проста (для простаків!) й така ритмічно складна й відмінна у строфах, як відмінними були три періоди їх життя: невітницького, авантурницько-втікацького й будевницько-піонерського. В ній всі три елементи нашої історичної долі!

Микола Карпович — втішений, щасливий. Він тепер грає першу роль. Він в цьому моменті — головний інтерпретатор пісні. Як характеристично він уміє їх виконувати, цей живий запорожець!

Залюбленим поглядом дивиться на нього Кошиць і, звернувшись до мене, шепче мені на вухо: — Могиканин!

Спів скінчився. Могиканин увійшов у свою роль. Тепер він говорить. Гість і наша молодь слухають його з захопленням. Кошиць оповідав про свої авдієнції у королів, Микола Карпович оповідає про свою розмову з царем Александром Третім. Оповідає про петербурзькі триумфи Заньковецької.

І тут думка моя рветься... Спомини перериває жаль. Я вже не можу переказати Кошицеві того, що чув від свідків в 1943 році — про зустріч Садовського з Заньковецькою по повороті великого артиста з Заходу на Україну. Діялось на скромному хуторі “народньої артистки” на Слобожанщині. Побачивши Садовського, вона розридалась, Микола Карпович підійшов до вікна, притулився чолом до холодної шибки й барабанячи пальцями у віконну лутку, бубонів: “От дурна баба! От, дурна баба!”, а по довгих вусах спливати рясні козацькі сльози.

“Нелегко видавити сльозу з козацького ока”, — сказав Стороженко.

Микола Карпович оповідає собі, а ми з Кошицем непомітно виходимо на коридор. — Треба шось “сообразить”, — каже Кошиць. Виходимо з дому. Беру ключ з собою. Мчимо автом до знайомого ресторану.

— Мусимо старого почастувати, — каже Кошиць: зворушив він мене!

Вже по півночі, але у “Симона і Стецького” мене знають. Нас впускають. Купуємо: я — кітька пляшок бордоського вина марки “Сент Емітьйон”, а Кошиць пляшку доброго коньяку.

За кітька минут вже на Алеї Руж. Мій слуга і земляк — слобожанин Іван Шевченко встиг уже зробити бутершніти з “салями” (презент Мащевича, що недавно був моїм гостем) і запарив чорну каву.

Прощу гостей до їдальні, тут інтимніше й притульніше. Талети кольору “електрік”, а на їхньому тлі — чорні гданські крісла, шафи й полиці. Великий абажур кидає світло лампи на стіл, а в його колі — дари Бахуса й... Машієвича.

Микола Карпович задоволений нашою “несподіванкою”. Я йому пропоную запит саямі Сент-Емільоном: — Припюхайтесь, — динею пахне!

Микола Карпович згоджується: справді динею пахне! І починає цілий виклад про українські баштани, про сорти динь і кавунів на його рідній Херсонщині й на Кубані.

А ми — я і Кошиць, забравшись на величезну отаману й підобгавши під себе ноги, говоримо про наші поганські веснянки, про їх безмежну древність, про те, як у них фантастично сплелися мотиви вічного роману жагучого Бога-Сонця з Грішницею-Землею і вахкічні вигукки насиченої дозрілості і нестримних її пожелань.

Я цитую натхнені рядки з Люкрецієвої поеми “Де натура rerum” — про малоазійський культ Матері-Кібелі, оповідаю, як мене вразили мелодії грецьких пісень, що чув я їх ще десятилітнім хлопцем в полонинах Епіру, подорожуючи з батьком по Греції: в них було стільки схожого з нашими!

Олександр Антонович тримає мене за лікті своїми долонями і наспівує окремі пасажи з гармонізованих М. Лисенком веснянок. Яке захоплення викликали вони на концертах Кошиця в Варшаві в січні 1921 року!

Микола Карпович давно вже скінчив свій виклад про баштани. Всі слухають нас. Ми лише тепер це завважити.

Починаються спомини про Лисенка. За ними йде розмова про інших композиторів — про Кошицевих друзів: К. Стеценка й М. Леонтовича. Наспівуємо Леонтовичев “Ой, пряду, пряду”. Пригадуємо який великий ефект зробила й ця пісня в Варшаві. Микола Карпович просить мене оповісти про варшавські гастролі Кошиця.

Оповідаю. В день першого концерту вшехпольська газета “Жечпосполіта” написала: “Два роки тому українці зробили нам кривавий концерт у Львові, тепер вони приїхали концертувати в Варшаві. Сподіваємося, що ні один порядний поляк не піде і т. д.” Але “непорядних” поляків знайшлося більше ніж сподівалася “Жечпосполіта”: всі квитки на яких 10 концертів були викуплені наперед. Ніколи ні перед тим, ні потім варшавська філармонія не зазнавала такої “облоги”: тисячі людей домагались, щоб їх пустили до зали, згоджувались заплатити тричі дорожче, хвилювались, благали... Величезні відділи поліції. Крики, штовхання, метушня, лайка. Зрештою довелося за спеціальними квитками впустити частину людей до зали і порозставляти їх попід стіни.

В залі — весь музичний світ, вся література, весь дипломатичний корпус. Роскішні туалети, брильянти, небувале освітлення зали.

Почаївський кант (“Ой, зійшла зоря”) з солом баритона Кузьміна, “Ой, у полі вітер віє” з солом Ол. Чехівського, “Веснянки” Лисенка, в яких жіночі голоси показали всю красу своїх українських тембрів, мали шалений успіх. Члени філармонії говорили мені, що вони не бачили ще в Варшаві такого музичного свята.

Музикальну Варшаву опанувала “Українська пошесть”. Впродовж кількох місяців з усіх домів, де були піаніно, тільки і чути було “Щедрика”, або Леонтовичеву “Прялку”. (Те саме я спостерігав і в Берліні). А раз я, проходячи якимось вулицею, спинився, вражений і остовпілий: хтось чудово грав якусь дивно “мозаїчну” українську сонату, де лейтмотивом було “Ой, пряду, пряду”... Я довідався у сторожа дому, що це грає проф. Бірнбавм, член Варшавської філармонії, знаний піаніст. Це він імпровізував.

На другий день я познайомився з ним, — він не пропускав ні одного концерта, — так був захоплений “довершеним артизмом” всього, що виконував Кошиць.

На третьому чи четвертому концерті я сидів побіч Бірнбавма. Бірнбавм в такт хитав головою й вимахував руками. Задивлений у Кошиця і

переймаючись тим, що чує, він не звертав уваги ні на кого. Зала для нього не існувала.

Психічно-волевому напруженню Кошиця завжди відповідало і страшення м'язів. Він не робив потрібних рухів руками, звичайно, як роблять їх інші диригенти: він робив їх, напружуючи м'язи до краю, до "далі не можна". Після концертів у нього боліло все тіло.

Дисципліна в хорі була залізна. Кошиць впливав у нього всю свою волю. Його нервові напруження диригента цілком передавалось хору. Під час співу це був суцільний психічний механізм, де сугестивно-керівну роль грала його жива пружина — геніальний диригент-віртуоз Кошиць.

Я перервав був оповідання про наш вечір на Алеї Руж. Перед тим, як вернись до нього, хочу ще оповісти, як Кошиць умів сугестіонувати і публіку. В Берліні він кінчав одну пісню довгим-предовгим акордом басів-октав... Вони тихо роктали, ступнево приглушуючись, і майже замирали. Кошиць підносив високо вгору вказівний палець лівої руки і повільним рухом (таким повільним, як тільки можете собі уявити!) опускав той палець вниз. Зала стежила за тим чарівним пальцем. А басы гули піаніссімо... В середині руху пальця, коли він був трохи нижче плеча, Кошиць давав октавам (їх було 6!) знак очима, і вони починали майже замовкати. Потім, — на другий даний їм знак — замовкали зовсім. Заворожена зала й далі чула тихий рокіт октав — рокіт, якого не було! Довго чула. І я чув. А після концерту Кошиць сміявся наді мною, а октави твердили, що може вже з минути перед тим, як Кошиць опустив палець, вони мовчали. Так заворожував він залу.

Але ж наш вечір! Після згадок про Стеценка і про його геніальну панахиду, яка водночас є пророчою ораторією загального воскресіння, я сказав, що хотів би вмираючи чути Анданте Кантабіле (ч. 5, консордіно) Чайковського. Я казав, що не можу собі усвідомити, чого саме цю річ так люблю. А Кошиць раптом почав співати поліську пісню: "Коник мій ся спотикає, сон голівку нахиляє"... Пішли до фортепіано, і він, аналізуючи цю мелодію, показав нам, яку геніальну річ можна створити з народного мотиву: Чайковський з балкону чув, як цю пісню співав пастух на лузі на київському Поліссі, де був маєток великого композитора, українця з походження, а росіянина лише з культури. Геніальна композиція зі смутної поліської пісні.

Говорили потім про духовну музику. Про наші престарі лаврські напиви. Я нагадав, як одного разу ми вдвох з Кошицем, літом 1918 р. вже по другій годині ночі, поїхали автом до Лаври. Вже займалось на світ. В Успенському Соборі кінчалася довга всенічна — справжня всенічна. Коли архимандрит виголосив: Слава Тобі, показавшому нам світ, — то монахи з обох клиросів, що зійшовши з них півколом стали перед амвоном, в шістдесят голосів — дзвінких металевих голосів — почали стародавнім ладом: "Слава в вишніх Богу!"... А перші бризки соняшних променів пронизували вже повітря.

І лише тут ми опритомніли. У вікна зазирає ранок. Ми прогомніли всю ніч. Кошиць побіг до дверей, що вели до балкону і швидко розчинив їх настіж. Свіже морозне повітря вливалось у наповнену тютюновим димом хату. Хтось дбайливо накинув Кошицеві на рамена мій коц, як хтось згасив лампи. У світанковому освітленні сніг був зовсім фіолетовий. На ньому бавились-цвірінькали горобчики. Кошиць підніс вгору руки й урочисто промовив:

— Слава Тобі показавшому нам світ!

І наше прадавнє старо-лаврське "Слава в вишніх Богу" полинуло на зустріч Сонцю Правди.

Фіолетові тіні на снігу никли, сніг білішав, а ми співали й думали... про Київ.

Павло ЗАЙЦЕВ

Вересень 1949